

ПРАВО

Եվրոպական քաղաքական գործընթացների և ընդհանուր արտաքին քաղաքականության ձևավորման և զարգացման միտումները 1950-1990 թթ. պատմաիրավական համատեքստում

Խուդոյան Գ. Մ.

*ՀՀ ոստիկանության ՄՀՎ ԱՊՀ երկրների հետ համագործակցության բաժին,
ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի պետության և իրավունքի տեսության և
սահմանադրական իրավունքի ամբիոն /Հայաստան, Երևան/
khudoyan@police.am*

Վճռորոշ բառեր՝ Եվրոպական քաղաքական հանրություն, Միասնական եվրոպական ակտ, համատեղ գործողություններ, Եվրոպական խորհրդարան, Սոլեմնի հռչակագիր, Լոնդոնյան զեկույց, Լյուքսեմբուրգյան զեկույց

Тенденции формирования и развития европейских политических процессов и общей внешней политики ЕС в историко - правовом контексте 1950-1990 гг.

Худоян Г. М.

*Отдел по сотрудничеству со странами СНГ управления международного сотрудничества
Штаба Полиции Республики Армения,
кафедра теории государства и права и конституционного права
Образовательного комплекса полиции Республики Армения (Армения, Ереван),
khudoyan@police.am*

Резюме: В научной статье рассматривается вопрос формирования и деятельности Европейского Политического Сообщества и Общей внешней политики ЕС. В работе проанализированы правовые акты, доклады и иной инструментарий, формирующие и регулирующие сферу политической общности и Общей внешней политики ЕС 50-90-х годов 20 века. На основе анализа материала, автор обобщают исторические факты в хронологической последовательности, и констатируется логическая обоснованность проделанной правовой и политической деятельности, с изложением соответствующих оценок.

Ключевые слова: Европейское Политическое Сообщество, Единый Европейский Акт, совместные действия, Европейский Парламент, Декларация Солемна, Лондонский доклад, Люксембургский доклад.

European Political Processes and Common Foreign Policy Formation and Development Trends In Historical Legal Context of 1950-1990

Khudoyan G. M.

*The CIS Cooperation Division of International Cooperation Department
of the Headquarters of Police of the Republic of Armenia,
Department of Theory of State and Law and Constitutional Law of
Educational Complex of Police of the Republic of Armenia (Armenia, Yerevan)
khudoyan@police.am*

Abstract: The formation and operation of European Political Community and EU common foreign policy have been discussed in the scientific article. The legal documents, Reports and other toolkit forming and regulating the sphere of political cooperation and European foreign policies of 50-90s of the twentieth century have been analyzed also. Based on analyze of the studied data, author summarizes the historical facts in a chronological sequence, the author has put forward approaches and opinions related to the political legal regulation of European community, and establishes the logical validity of the legal and political activities carried out, with providing the relevant assessments.

Keywords: European Political Community, Single European Act, joint action, European Parliament, Solemn Declaration, London report, Luxemburg report.

20-րդ դարի երկրորդ հատվածը Արևմտյան Եվրոպայի համար կարևորվեց ոչ միայն ռազմաքաղաքական դաշինքի ձևավորման, Հիմնադիր Պայմանագրերի կնքման, ժողովրդավարության կայացման տեսանկյունից, այլ նաև այն քաղաքական գործընթացներով, որոնք զուգորդում, փոխլրացնում և իրավաքաղաքական հենք են հանդիսանում ցանկացած այլ տիպի համագործակցության համար: Առանցքային կարևորություն ունեն տնտեսական արդյունավետ համագործակցության օրինակով արտաքին քաղաքականության միասնականացման և համախմբմանն ուղղված ջանքերը, որը հետագայում կվերածվի ԵՄ ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականության՝ ԵՄ պայմանագրի ներքո: Իսկ մինչ այդ՝ գաղափարների, արժեքների, նպատակների համընդհանրությունը թույլ տվեց նախաձեռնելու միասնական Եվրոպական ընտանիքի ինտեգրման գործընթացները:

Այսպես, Աժխի և Պողպատի Եվրոպական Ընկերակցությունը (այսուհետ՝ ԱՊԵԸ) մարմնավորելով վերպետական կազմակերպության մոդելը, հենք հանդիսացավ, 1955 թ.-ին Բուսլիայի Մեսինա¹ քաղաքում գումարված միջկառավարական կոնֆերանսի ժամանակ 6² անդամ պետությունների ղեկավարների որոշման համար՝ ընդարձակելու համագործակցությունը՝ տարածելով այն տնտեսության այլ ոլորտների վրա: Դրա արդյունքում 1957 թ.-ին Հռոմում կնքված պայմանագրերով հիմնադրվեցին Եվրոպական տնտեսական (այսուհետ՝ ԵՏԸ) և Եվրոպական ատոմային էներգիայի (այսուհետ՝ Եվրատոմ) ընկերակցությունները³:

Այս վերպետական հիմնադիր պայմանագրերի ստորագրումից հետո ընկած ժամանա-

կահատվածը՝ 1957-1986 թթ.-ը Եվրոպական միության իրավունքի գրականության մեջ հայտնի է որպես «քաղաքական լճացման» և ինտեգրման գործընթացների դադարի ժամանակաշրջան⁴: Հիմնադիր պայմանագրերը փոխլրացնող հաջորթիվ փաստաթղթեր հանդիսացան՝ 1965 թ.-ին կնքված «Միաձուլման մասին» պայմանագիրը⁵, 1966 թ.-ի «Լյուքսեմբուրգյան համաձայնագիրը»⁶, 1970 թ.-ի թիվ 1 և 1975թ.-ի թիվ 2 բյուջետային պայմանագրերը⁷, 1986 թ.-ի «Միասնական Եվրոպական ակտը»⁸ և այլ առանցքային զեկույցներ:

⁴ Տե՛ս Արման Սարգսյան, Տերիկա Մխիթարյան / Եվրոպական միության իրավունք ուսումնական նյութերի ժողովածու. (Մ-259 – Երևան), էջեր 16-18:

⁵ «Միաձուլման մասին» պայմանագրով միասնականացվեցին Եվրոպական ընկերակցություններից յուրաքանչյուրի շրջանակներում ստեղծված մարմինների համակարգը՝ հիմնելով մեկ Խորհուրդ և Հանձնաժողով երեք ընկերակցությունների համար՝ որն էլ իր հերթին փոխարինվեց 1997 թ.-ի Ամստերդամի պայմանագրի 9-րդ հոդվածով: Տե՛ս <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11965F&qid=1523882386924&from=EN> (16.04.2018 թ., ժամը 16: 45) :

Տե՛ս նաև՝ Alina Kaczorowska նշվ. աշխ., էջ 13:

⁶ Տե՛ս <https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/7847215bb917-472d-beb1-a266c1a49f03> (16.04.2018 թ., ժամը 18: 33) ; Տե՛ս նաև՝ Alina Kaczorowska նշվ. աշխ., էջ 12: Նշենք նաև, որ այդ փուլում Ֆրանսիայի պատվիրակների կողմից Եվրոպական միության Խորհրդի նիստերին չներկայանալն անհնարին էր դարձնում նիստերի անցկացումը, և այս դեպքը պատմության մեջ մտավ «բաց աթոռի ճգնաժամ» անվանումով: Այս խնդիրը լուծելու համար կնքվեց «Լյուքսեմբուրգյան համաձայնագիրը», որով նախատեսվեց, որ եթե անդամ պետությունը գտնում է, որ ձայների որակյալ մեծամասնությամբ ընդունման ենթակա որոշման նախագիծն առնչվում է իր կենսական կարևոր շահերին՝ ապա նա կարող է պահանջել, որ նման որոշման նախագիծն ընդունվի ձայների միաձայնությամբ:

⁷ Տե՛ս https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/93a76f6b-b740-40f0-8b30-2c7c25fa625d/publishable_en.pdf (16.04.2018 թ., ժամը 17: 33); Տե՛ս նաև՝ http://www.europarl.europa.eu/facts_2004/1_1_2_en.htm (16.04.2018 թ., ժամը 17: 33): Նշենք, որ այս պայմանագրերով ուժեղացվում էր ընկերակցությունների վերպետականության աստիճանը՝ նրանց որոշ չափով՝ ֆինանսապես, անկախացնելով անդամ պետություններից:

⁸ Տե՛ս <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISUM:xy0027&from=EN> (16.04.2018 թ., ժամը 18: 07) ; Տե՛ս նաև՝ <https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/23bbb26c-a69c-40f1-954c-6b3cb1392b4d> (16.04.2018 թ., ժամը 18: 17): «Միասնական Եվրոպական ակտը» հանդիսացավ Եվրոպական ընկերակցությունների ստեղծումից հետո դրանց հիմնադիր փաստա-

¹ Տե՛ս http://www.internationaldemocracywatch.org/attachments/296_The%20Messina%20Declaration%201955.pdf (16.04.2018 թ., ժամը 12: 20); Տե՛ս նաև՝ European Union Law / Alina Kaczorowska. (Published 2008 by Routledge-Cavendish), էջ 9:

² Հիմնադիր անդամ պետություններն էին՝ Ֆրանսիան, Արևմտյան Գերմանիան, Իտալիան, Նիդերլանդների Թագավորությունը, Բելգիան և Լյուքսեմբուրգը:

³ Տե՛ս https://www.cvce.eu/en/obj/treaty_establishing_the_european_atomic_energy_community_rome_25_march_1957-en-a3390764-3e75-421b-9c85-f52de5a14c2f.html; Տե՛ս նաև՝ https://www.cvce.eu/en/obj/treaty_establishing_the_eec_convention_on_certain_institutions_common_to_the_european_communities_rome_25_march_1957-en-903872ca-002c-4ba4-b845-c25bbcb0f60f.html (16.04.2018 թ., ժամը 12: 30) :

Անշուշտ, Եվրոպայի միավորման գործընթացների զարգացման համար չափազանց կարևոր էր Եվրոպական Քաղաքական Համագործակցության (այսուհետ՝ ԵՔՀ) շրջանակներում իրականացվող գործընթացները: Կարելի ասել, որ ԵՔՀ-ը մշակվել է որպես լրացուցիչ պայմանագրային մեխանիզմ՝ արտաքին գործերում միավորվելու համար⁹: Այսպես, ԵՔՀ պայմանական առաջին, ոչ պաշտոնական փուլը սկիզբ առավ 1959 թ.-ի նոյեմբերի 23-ին Ստրասբուրգում, վեցյակի արտաքին գործերի նախարարների ձեռք բերված համաձայնությամբ՝ հանդիպել յուրաքանչյուր եռամսյակը մեկ¹⁰: Հաջորդ փուլը, որը ներառում էր 1970-1986 թթ. ընկած ժամանակահատվածը և սկիզբ առավ 1970 թ.-ի հուլիսի 20-ի Լյուքսեմբուրգի կամ Դավիդնյոնի¹¹ զեկույցով¹² բաղկացած էր ԵՔՀ ձևավորման և զարգացման քաղաքական շրջանակներից՝ զերծ պայմանագրային կարգավիճակից: Եվ վերջապես երրորդ փուլը՝ ներառելով 1986-1993 թթ.-ը բնութագրվում է «Միասնական եվրոպական ակտ»-ին ԵՔՀ - ինկորպորացիայով¹³, որին նախորդել էին Կոպենհագենի¹⁴ 23.07.1973 թ.,

Լոնդոնի¹⁵ 13.10.1981 թ. Ձեկույցները, Գենշեր - Կոլմերյի պլանը¹⁶, Սոլեմնի Հռչակագիրը¹⁷ և այլ:

Անդրադառնալով «Միասնական եվրոպական ակտ»-ին¹⁸ (այսուհետ՝ ՄԵԱ), անհրաժեշտ է նշել, որ փաստաթղթի III գլխում (հոդված 30) արտացոլված դրույթները ստացան պայմանագրային ձև՝ ձեռք բերելով իրավական հիմք՝ դառնալով իրավաբանորեն պարտադիր¹⁹: ՄԵԱ-ի մաս կազմող անդամ պետությունները պարտավորվեցին միմյանց հետ խորհրդակցել ցանկացած «արտաքին քաղաքականության ընդհանուր շահի» վերաբերյալ, ավելին, ՄԵԱ-ում հիշատակվում էր նաև անվտանգության ոլորտը՝ նախատեսելով անվտանգության հարցերում ավելի սերտ համա-

թոթերում արմատական փոփոխություններ և լրացումներ կատարող առաջին փաստաթուղթը:

⁹ Տե՛ս Daniel T. Murphy, *European Political Cooperation After the Single European Act: The Future of Foreign Affairs in the European Communities*, (12 B.C. Int'l & Comp. L. Rev.335 - Vol. XII, No.2, 1989) էջ 336; Տե՛ս նաև՝ Elizabeth Duquete, "The European Union's Common Foreign and Security Policy: Emerging from the U.S. Shadow," (7 U. C. Davis J. Int'l L. & Pol'y 2001), էջ 171:

¹⁰ Տե՛ս R. Bernardt *Encyclopedia of Public International Law* (North Holland, Amsterdam, 1983, Vol.6), էջ 199:

¹¹ Ձեկույցի անվանումը առաջացել է Բելգիայի ԱԳՆ քաղաքական ղեկավար Վիկտոր Էտյեն Դավիդնյոնի, ով լիազորված էր զեկույցի պատրաստման համար անվան շնորհիվ:

¹² Տե՛ս Bulletin of the European Communities. (Vol. 3, No. 11, November 1970), էջեր 9-15, հասանելի աղբյուր՝ <http://aei.pitt.edu/64720/1/BUL224.pdf> (18.04.2018 թ., ժամը 17: 20) : Ձեկույցը հանդիսանում էր 02.12.1969 թ. Հաագայի Կոնֆերանսի կոմյունիկեյի 15-րդ պարագրաֆի իմպլեմենտացիա; Տե՛ս նաև՝ https://www.cvce.eu/obj/second_report_on_european_political_cooperation_in_foreign_policy_matters_copenhagen_23_july_1973-en-8b935ae1-0a38-42d4-a97e-088c63d54b6f.html (20.04.2018 թ., ժամը 17: 30) ; Տե՛ս նաև՝ *European foreign policy: key documents/ [edited by] Christopher Hill & Karen E. Smith. (Routledge, 2000), էջեր 74-80:*

¹³ Տե՛ս Panos Koutrakos *Trade, Foreign Policy and Defence in EU Constitutional Law* (Hart publishing Oxford and Portland, 2001), էջ 8:

¹⁴ Կոպենհագենում ընդունված որոշումները հիմք դրեցին հավաքական դիվանագիտության գործուն

համակարգի աշխատանքին; Տե՛ս Christopher Hill & Karen E. Smith. նշվ. աշխ., էջեր 83-89:

¹⁵ «Լոնդոնի զեկույցը» երրորդն էր զեկույցներից, որով հիմնադրվում և կողմնակցվում էր ԵՊՀ-ը և, որով բացի այլնից նախատեսվում էր անվտանգության քաղաքականության ասպեկտների ճգնաժամային բանակցությունների իրագործման մեխանիզմ: Տե՛ս Christopher Hill & Karen E. Smith. նշվ. աշխ., էջեր 114-119:

¹⁶ 1981 թ.-ին Հանս-Դիտերիխ Գենշերը և Էմիլիո Կոլմերն հանդիսանում էին Գերմանիայի և Իտալիայի ԱԳ նախարարներ և իրենց պլանով առաջարկելով «Եվրոպական Ակտի» նախագիծ, փորձ կատարեցին խորացնել ԵՔՀ շրջանակները ու շոշափել՝ բացի դրամական ու ինստիտուցիոնալ համակարգերից մինչ այդ տարբայի տակ գտնվող պաշտպանական ոլորտը՝ ՆԱՏՕ-յի կոնտեքստից դուրս; Տե՛ս Christopher Hill & Karen E. Smith. նշվ. աշխ., էջեր 120-125:

¹⁷ Հռչակագրով կարևորվում է արտաքին քաղաքականության համակարգումը՝ որպես Եվրամիության դուրացման միջոց: Այն ընդլայնել է «անվտանգության» հասկացությունը՝ նախկինում քննարկված «քաղաքական ասպեկտներից» մինչև «անվտանգության քաղաքական և տնտեսական կողմերը»; Տե՛ս Daniel T. Murphy, նշվ. աշխ., էջ 336; Տե՛ս նաև՝ Christopher Hill & Karen E. Smith. նշվ. աշխ., էջեր 125-132:

¹⁸ ՄԵԱ-ը հանդիսացավ մի փաստաթուղթ, որը կնքվեց 12 անդամ երկրների՝ Բելգիա, ՄԹ, Դանիա, Ֆրանսիա, Գերմանի, Իտալիա, Նիդերլանդներ, Հունաստան, Իռլանդիա, Լյուքսեմբուրգ, ինչպես նաև նոր միացած Իսպանիա և Պորտուգալիա կողմից վերջին 30 տարիների ընթացքում, որով միավորվեցին ԱՊԵԸ, ԵՏԸ և Եվրոատոմի գործադիր մարմինները: Տե՛ս From Common Market to European Union: Creating a New Model State? / Peter Moloney (Boston, 2014), էջ 223:

¹⁹ Տե՛ս Document 2/15 The Single European Act, Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986. ՄԵԱ-ի առավել կարևոր առանձնահատկությունն այն էր, որ այն միասնական էր միավորում էր մեկ իրավական ակտում դրույթներ քաղաքական համագործակցության և լրացումներ Ընկերակցության Պայմանագրերում:

գործակցություն²⁰, ներառելով նաև պաշտպանական արդյունաբերությունը²¹: Այդուհանդերձ, խոսքը չէր գնում ԵԲՀ և Եվրոպական Ընկերակցության (այսուհետ՝ ԵԸ) շրջանակներից պաշտպանական ինտեգրման տարանջատման մասին²², իսկ ԵԲՀ վրա հիմնված ԵՄԱ-ը նպատակ չունեի ստեղծելու ընդհանուր արտաքին քաղաքականություն²³: Հաշվի առնելով, որ ԵԲՀ դուրս էր ԵԸ շրջանակից, այն չէր կարող նաև մասնակից լինել Ընկերակցությունների վերաբերյալ կառուցակարգերին՝ մնալով միջկառավարական համագործակցության մեխանիզմի շրջանակներում²⁴, որը հիմնականում հիմնված էր անդամ պետությունների ստանձնած անորոշ և ոչ միանշանակ ձևակերպումներով՝ խորհրդակցությունների վրա²⁵: Որպես հիմնական հիշատակվող մեխանիզմ և վարչական բարելավում կարելի է նշել Բրյուսելում տեղակայված Քարտուղարության ձևավորումը²⁶: Վերջապես, խոսելով անդամ պետությունների կողմից ստանձնած պարտավորությունների բնույթի մասին, համաձայն որոշ մոտեցման՝ առկա է անորոշ ձևակերպում ԵԲՀ կառուցվածքի բացառապես միջկառավարական բնույթի և Դատարանի իրավասության բացառման վերաբերյալ, ինչը հավաստում էր, որ այն ունի ավելի շատ սիմվոլիկ, քան իրավական նշանակություն²⁷, և որի ուշագրավ մաս կարելի է

համարել Իռլանդական Գերագույն դատարանի մոտեցումը առ այն, որ ՄԵԱ 30-րդ հոդվածը պարտադիր էր անդամ պետությունների համար միջազգային իրավունքի տեսակետից՝ «ակտիվորեն ներգրավվելու» այնտեղ շարադրված ընթացակարգերին համապատասխան²⁸: Իհարկե, համաձայն որոշ պնդումների՝ ՄԵԱ-ին դրա III-րդ գլխի ներառումը լոկ փաստաթուղթ էր, որը լրացնում էր ԵՏԸ Պայմանագիրը՝ հանդիսանալով բացառապես քաղաքական փոխզիջման արդյունք, իսկ նրա այս գլխի նպատակները հստակ համընկնում էին ՄԵԱ-ի նպատակներին²⁹ :

Քննարկելով ԵՄ արտաքին քաղաքականության ձևավորումը՝ նշենք, որ դեռևս 1952 թ.-ի դեկտեմբերի 15-ին Կոնրադ Ադենաուերը³⁰ ընդգծեց Ընդհանուր Եվրոպական արտաքին քաղաքականություն ունենալու անհրաժեշտության մասին՝ ասելով, որ անհնարին է ունենալ ընդհանուր պաշտպանական քաղաքականություն՝ առանց արտաքին քաղաքականության³¹: Նշենք, որ քաղաքական գործընթացների զարգացումը՝ ներառյալ ԵԲՀ ձևավորումը՝ տնտեսական առաջընթացը հավասարակշռելու տրամաբանական քայլերի արդյունք էր: ԵԲՀ հայեցակարգը կոնկրետ իմաստով՝ տարանջատելով նրա անկախությունը ԵԸ-ից՝ ներկայացնում է կառույցի առաքելությունը և կառուցվածքի նկարագիրը, որը կարող էր դյուրացնել արտաքին քաղաքականության համակարգում և հետագա քաղաքական միավորումը վեցակի միջև՝ ակնհայտորեն բացառելով ԵԸ-ի ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը³²: ԵԲՀ համալրվեց մի շարք փաստաթղթերով, որոնց շարքից է 1970 թ.-ի Լյուքսեմբուրգի զեկույցը³³, որի արտաքին քաղաքական համարվում էր որոշ իմաստով ձևականացված: Չեկույցով նախատեսված արտաքին քաղաքականության համակարգի կամ մեխանիզմի ձևականացման հիմնական

²⁰ Տե՛ս Document 2/15 The Single European Act, Title III Article 30, point 6. (a)՝ «Պայմանավորվող Բարձր Կողմերը պատրաստակամ են ավելի սերտ համակարգել իրենց դիրքորոշումները անվտանգության քաղաքական և տնտեսական ասպեկտներում»:

²¹ Տե՛ս նույն տեղում՝ Title III Article 30, point 6. (b)՝ «...անվտանգության ապահովման համար կողմերը պատրաստ են աջակցել տեխնոլոգիական և արդյունաբերական ոլորտներին, համագործակցելով՝ թե՛ ազգային մակարդակում, թե՛ այլ մարմինների ու կառույցների հետ»:

²² Տե՛ս նույն տեղում՝ Title III Article 30, point 6. (c)՝ «վերոգրյալից ոչինչ չի կարող խոչընդոտել կողմերին անվտանգության բնագավառում ավելի խորը համագործակցելու ՆԱՏՕ և ԱԵՄ շրջանակներում»:

²³ Տե՛ս նույն տեղում՝ Title III Article 30, point 1՝ «...կողմերը, լինելով Եվրոպական համայնքների անդամներ, պետք է ձգտեն համատեղ մշակել և իրականացնել Եվրոպական արտաքին քաղաքականությունը»:

²⁴ Տե՛ս Elizabeth Duquete, նշվ. աշխ., էջ 172:

²⁵ Տե՛ս The Single European Act, Title III Article 30 - point 1; point 2 (c, d), point 3 (c), point 7 (a):

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում՝ Title III Article 30, point 10 (g):

²⁷ Տե՛ս Panos Koutrakos նշվ. աշխ., էջ 14:

²⁸ Տե՛ս Raymond Crotty Plaintiff v. An Taoiseach and Others, Defendants [1986 No. 12036P].

²⁹ Տե՛ս Daniel T. Murphy, նշվ. աշխ., էջ 343:

³⁰ 1949-1963 թվականներին ԳՖՀ ֆեդերալ կանցլեր:

³¹ Տե՛ս A Chronology of European Security and Defence 1945-2005 Julian Lindley-French, Katja Flückiger (Geneva, May 2005), էջ 40:

³² Տե՛ս Peter Moloney նշվ. աշխ., էջ 175:

³³ Տե՛ս <http://aei.pitt.edu/45409/1/European.Political.Cooperation.pdf> (29.04.2018 թ., ժամը 10: 20) էջ 5:

պատճառ հանդիսացավ գիտակցված անհրաժեշտությունը՝ Ընկերակցությունների միջազգային ներկայությունը հավասարակշռելու իրենց տնտեսական հզորությանը՝ համախմբելով ազգային տեսակետները³⁴: Նպատակին հասնելու համար անդամ պետությունների ԱԳ նախարարները (անհրաժեշտության դեպքում երկրի ղեկավարները) խորհրդակցություններ անցկացնելու համար յուրաքանչյուր վեց ամիսը մեկ իրականացնում էին հանդիպումներ³⁵, որոնք նախապատրաստում էր անդամ պետությունների արտաքին քաղաքական գերատեսչությունների քաղաքական հարցերով գլխավոր տնօրենների Քաղաքական կոմիտեն (COREPER, այսուհետ՝ ՔԿ)³⁶: Ձեկույցի 3-րդ մասի V-րդ հոդվածի համաձայն, եթե նախարարների աշխատանքը ազդելու է ԵԸ վրա, ապա Հանձնաժողովին կառաջարկվի ներկայացնելու սեփական կարծիքը: ՔԿ և ԵԸ Խորհուրդը որպես արտաքին գերատեսչություններ պետք է քննարկելին արտաքին քաղաքականությունը Եվրոպական Պառլամենտի Քաղաքական Կոմիտեի հետ՝ տարեկան երկու անգամ՝ ժողովրդավարական լեգիտիմության պահանջը բավարարելու նպատակով³⁷: Ընկերակցությունների առավել վերաբերական ինստիտուտների սահմանափակ դերակատարումը արտացոլում էր ԵԹՀ-ի և Ընկերակցությունների միջև տարբերությունը. արտաքին քաղաքականությունը, որը հետագայում համախմբվեց անվտանգության հետ՝ Ընդհանուր Արտաքին և Անվտանգության Քաղաքականության շրջանակներում, դեռևս առանձնացված և դուրս էր իրականացվող Եվրոպական ինտեգրման հիմնական ուղղություններից³⁸: Բայց և, նշենք, որ ԵԹՀ շրջանակներում այս երկու հոսքերի համեստ ներգրավումը սկիզբ հանդիսացավ հաջորդ

տասնամյակների ընթացքում նրանց միաձուլման տրամաբանական գործընթացի գործում: Հատկանշական է, որ ԱԳ նախարարները նշում էին, որ Լյուքսեմբուրգի զեկույցով ստեղծված բնութագրիչ, պրագմատիկ մեխանիզմներն ցույց տվեցին իրենց ճկունությունը և արդյունավետությունը³⁹: Չնայած բոլոր դժվարություններին, ԵԹՀ կազմակերպումը վերանայվեց և կողիֆիկացվեց 1973 թ.-ի «ԵԹՀ արտաքին քաղաքականության 2-րդ Կոպենհագենյան» ընթանրական անվամբ զեկույցով⁴⁰: Ձեկույցում մի շարք փոփոխություններ էին կատարվել ԵԹՀ վերաբերյալ. նախ, նախարարական հանդիպումները ավելի հաճախակի դարձան, իսկ ՔԿ նիստերը ըստ անհրաժեշտության, այնուհետ պաշտոնական տելեքս համակարգի «COREU»⁴¹ անվանմամբ կապ հաստատվեց ինը մասնակից պետությունների մայրաքաղաքների միջև՝ ԱԳ նախարարների միջև անմիջական հաղորդակցություն ապահովելու և նրանց միասնականությունը հավաստելու նպատակով⁴²:

Դրան հաջորդած 1973թ. հուլիսի 23-ի Կոպենհագենի զեկույցով նախատեսված համագործակցության նպատակներն էին. ա) պարբերաբար խորհրդատվությունների և տեղեկատվության փոխանակման միջոցով ապահովել փոխըմբռնման բարելավումը, որպես միջազգային հարաբերությունների գլխավոր հիմնախնդիր; բ) կառավարությունների միջև միասնության ամրապնդման խթանումը, իրենց տեսակետների ներդաշնակեցման և դիրքորոշումների հավասարեցման միջոցով, ինչպես նաև հնարավորության և ցանկության դեպքում՝ համատեղ գործողությունը⁴³ (joint action): Իսկ, ԵԹՀ ներքո անդամ երկրների

³⁴ St' u Panos Koutrakos ն շվ. աշխ., էջեր 9-10:

³⁵ St' u First Report of the Foreign Ministers to the Heads of State and Government of the Member States of the European Community (The Davignon or Luxembourg Report), Luxembourg, 27 October 1970թ. -ի 2-րդ մասի 2-րդ ենթամասի 1-3-րդ հոդվածները և 3-րդ ենթամասը:

³⁶ St' u Michael E. Smith / Institutionalization, Policy Adaptation and European Foreign Policy Cooperation (SAGE and ECPR- Publications 2004, Vol. 10(1)), էջ 105:

³⁷ St' u Second Report of the Foreign Ministers to the Heads of State and Government of the Member States of the European Community (The Copenhagen Report), Copenhagen, 23 July 1973թ. -ի մաս 2-րդ հոդված 10:

³⁸ St' u Panos Koutrakos ն շվ. աշխ., էջ 10:

³⁹ St' u https://www.cvce.eu/en/obj/second_report_on_european_political_cooperation_in_foreign_policy_matters_copenhagen_23_july_1973-en-8b935ae1-0a38-42d4-a97e-088c63d54b6f.html (23.04.2018 թ., ժամը 19: 45):

⁴⁰ St' u Bulletin of the European Communities. September 1973, No 9. (Luxembourg: Office for official publications of the European Communities):

⁴¹ Տերմինը Ֆրանսերեն «Correspondance Européenne»-ի (թարգմանաբար՝ Եվրոպական հաղորդակցում) հապավումն էր: COREU telex-ի միջոցով ուղարկվում էր տարեկան մոտ 4800 հաղորդագրություն արտաքին քաղաքականության զգայուն հարցերով, որը հետագայում՝ 1990թ.-ին հասավ 13000-ի:

⁴² St' u Peter Moloney, նշվ. աշխ., էջ 180; St' u նաև՝ Michael E. Smith նշվ. աշխ., էջ 107:

⁴³ St' u Christopher Hill & Karen E. Smith. նշվ. աշխ., էջ 84:

միջև բանակցությունների վարման կարգը մեկնաբանվում է զեկույցի 11-րդ հոդվածում⁴⁴: Փաստաթուղթը նախատեսում էր նաև քաղաքական համագործակցության մեխանիզմական ձևաչափ միջկառավարական մակարդակում՝ տարբերակվող իր իրավաբանական պարտավորություններով Հռոմի Պայմանագրի⁴⁵: Այս երկու կարգավորումներով մեխանիզմներն գործելը նպատակ էր հետապնդում աջակցելու Եվրոպական «միասնականության» զարգացմանը⁴⁶: Եվ, 1972 թ.-ի հոկտեմբերի 19-21-ին կայացած Փարիզի կոնֆերանսին⁴⁷ պետությունների ղեկավարների ընդունած վերջնական հռչակագիրը, *inter alia*, արտահայտեց այն համոզմունքը, որ Եվրոպան պետք է կարողանա համաշխարհային հարցերում իր ձայնը լսելի դարձնի, ինչպես նաև հաստատեց՝ սեփական տեսակետը միջազգային հարաբերություններում⁴⁸: ԵՔՀ զարգացման երրորդ փուլը կազմող փաստաթուղթ հանդիսացող Լոնդոնի 1981 թ.-ի հոկտեմբերի 23-ի զեկույցը⁴⁹՝ հանդես եկավ ավելի շահեկան դիրքերում քան նախորդ երկուսը: Չեկույցով ընդգծվեցին ԵՔՀ շրջանակներում անդամ պե-

տությունների պարտավորությունները՝⁵⁰ սահմանելով որ, համատեղ գործողությունները պետք է ձևակերպվեն ավելի հաճախ և ներկայացնեն կամ պաշտոնապես նախատեսեն տարբեր ընթացակարգային բարելավումներ⁵¹: Փաստաթղթի նախաբանում ներկայացված ԵՔՀ և Ընկերակցությունների միջև փոխհարաբերությունները ստացան նոր ձևակերպում՝⁵² առաջարկելով Ընկերակցությունների գործիքակազմի օգտագործումը՝ թարմացնելով Հանձնաժողովի դերակատարումը⁵³ և այս երկու շրջանակներում իրականացվող համակարգման պատասխանատվությունը վերահասցեագրելով Նախագահությանը⁵⁴: Պաշտպանության քաղաքական և տնտեսական կողմերը կարող են քննարկվել «ճկուն և պրագ-

⁴⁴ Կառավարությունները միմյանց հետ կքննարկեն արտաքին քաղաքականության վերաբերյալ բոլոր կարևոր հարցերն ու կմշակեն առաջնահերթություններ, հետևյալ չափանիշներին համապատասխան. ա) խորհրդատվության նպատակն է գործնական խնդրի վերաբերյալ ձևավորել ընդհանուր քաղաքականություն; բ) առարկայական խնդիրը պետք է վերաբերի եվրոպական շահերին, Եվրոպայում կամ այլ վայրերում, եթե ընդհանուր դիրքորոշումի ընդունումը անհրաժեշտ կամ ցանկալի է: Այս հարցերի վերաբերյալ յուրաքանչյուր պետություն պարտավորվում է որպես ընդհանուր կանոն, առանց իր գործընկերների հետ նախնական խորհրդակցություններ անցկացնելու՝ մեխանիզմներ չընդունել վերջնական դիրքորոշում քաղաքական համագործակցության շրջանակներում: Տե՛ս Second Report of the Foreign Ministers to the Heads of State and Government of the Member States of the European Community (The Copenhagen Report), Copenhagen, 23 July 1973, մաս 2, հոդված 11:

⁴⁵ Տե՛ս նույն տեղում՝ The Copenhagen Report՝ մաս 2, հոդված 12:

⁴⁶ Տե՛ս Panos Koutrakos և շ Վ . աշ խ ., է ջ 10:

⁴⁷ Տե՛ս Document 2/3 Statement of the Conference of the Heads of State and Government of the Member States of the European Union, Paris, 21 October 1972:

⁴⁸ Տե՛ս Christopher Hill & Karen E. Smith. և շ Վ . աշ խ ., է ջ 85:

⁴⁹ Տե՛ս Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation (The London Report), London, 13 October 1981:

⁵⁰ Անդամ պետությունները պարտավորվում էին չստանձնել ազգային դիրքորոշումը մինչև այն չլիճարկվի ԵՔՀ խորհրդատվական մեխանիզմի համապատասխան:

⁵¹ ԱՄՆ-Եվրոպական հարաբերությունները վատթարացել են 1973-ին և 1974-ի առաջին մասում, մասամբ որպես Դոկտոր Քիսինջերի «Եվրոպայի տարվա» և «նոր ատլանտյան խարտիայի» անխոհեմ ելույթների արդյունք, մասամբ՝ Միջին Արևելքի պատերազմի և OPEC-ի հետ կտրուկ քաղաքական տարաձայնությունների պատճառով: Այս իրավիճակում Եվրոպացիները մտադրություն չունեին Միացյալ Նահանգներին թույլ տալու՝ բոլոր մակարդակներում մասնակցելու իրենց քաղաքականության իրագործմանը: Կողմերը եկան փոխզիջման այսպես կոչված «Գիմնիչի ֆորմուլայով»՝ ընդունելով OPEC-ի կողմից առկա ընդհանուր սպառնալիքը՝ Շլոս-Գրիմնիչում ԱԳ նախարարների առաջին ոչ պաշտոնական հանդիպման ժամանակ, որից հետո դրանք սկսեցին անցկացվել յուրաքանչյուր նախագահության ժամանակ մեկական հանդիպմամբ:

⁵² Ընկերակցությունների քաղաքականության պահպանման և զարգացման համար Պայմանագրերին համապատասխան շահավետ կլինի արտաքին քաղաքականության ոլորտում ավելի արդյունավետ համակարգումը և կընդլայնի տասը անդամ պետությունների տրամադրության տակ գտնվող գործիքակազմը:

⁵³ Սահմանված կանոնների և ընթացակարգերի շրջանակներում Տաս անդամ պետությունները ընդգծում են Եվրոպական Ընկերակցության Հանձնաժողովի ամբողջապես կապակցված լինելու կարևորությունը ԵՔՀ-ը բոլոր մակարդակներում Տե՛ս The London Report մաս 2-րդ, հոդված 12:

⁵⁴ «...Նախագահությունը կապահովի, Ընկերակցությունների քաղաքական համագործակցության ասպեկտներով որոշ հարցերի քննարկումների կոորդինացումը, եթե շոշափվող առարկան պահանջում է դա»: Տե՛ս The London Report մաս 2-րդ, հոդված 12:

մատիկ մոտեցմամբ»⁵⁵, այդպիսով, առաջին անգամ ներառվելով ԵՔՀ շրջանակներում:

Հաջորդիվ, 1983 թ.-ի Սոլեմնի կամ Շտուտգարտի⁵⁶ Հռչակագրում հնչեցված ընթացակարգերը հանգեցրել էին արտաքին գործերի հարցերով Ընկերակցության համակարգային դիրքորոշման ձևավորման և ընդհանուր եվրոպական քաղաքականության ընկալման⁵⁷ գործում սեփական ավանդի ներդրմանը: Սոլեմնի Եվրոպական Միության⁵⁸ Հռչակագիրը ճանաչեց անդամ պետությունների համար անհրաժեշտությունը՝ ընդհանուր սկզբունքների, նպատակների և հետաքրքրության համար, որոնցով կսահմանվեն և կձևանաչվեն տարբեր ընթացակարգային բարելավումներ՝ նախատեսելով. «Եվրոպական Խորհրդարանի կողմից ավելացող ներդրման ճանաչումը՝ տասնյակի համախմբված արտաքին քաղաքականության իրագործման զարգացման համար»⁵⁹: ԵՔՀ և ԵԸ շրջանակների միջև առկա անջրպետը համահարթեցման կարիք ուներ, ինչը ամրագրվեց փաստաթղթի եզրափակիչ դրույթներում⁶⁰: Վերջապես, անդամ պետությունների անվտանգության քաղաքական և տնտեսական ասպեկտներով ազգային դիրքորոշումների կոորդինացումը, որպես առաջնահերթություն, որը ազդում էր ԵՔՀ

զարգացման և ուժեղացման վրա՝ երկրորդ անգամ առաջ մղվեց⁶¹:

Ի վերջո, Սոլեմնի Հռչակագրի փոխարցված բովանդակությունը և երկրորդ փուլի Ձեկույցները ստացան Պայմանագրի տեսք՝ «Միասնական եվրոպական ակտում», որի մասին արդեն խոսվել է: Ինչևէ, անդրադառնալով ակտի արտաքին քաղաքականության ընթացակարգերին, հարկ ենք համարում ընդգծել նաև հետևյալը. նախ ակտի նախաբանում նշվում է՝ «...վճռեցին իրագործել այս ԵՄ-ը հետևյալ հիմքով՝ առաջին հերթին, Ընկերակցությունների, որոնք գործում են իրենց սեփական կանոններով, և երկրորդ՝ ստորագրող պետությունների շրջանակներում՝ արտաքին քաղաքականության բնագավառում Եվրոպական համագործակցության և այս միության համար անհրաժեշտ գործողությունների նշանակության ներդրմամբ»: Արտաքին քաղաքականության կարգավորումների վերաբերյալ իրավական ամրագրումը իր հետագա զարգացումը ստացավ ՄԵԱ-ի 30-րդ հոդվածում⁶²: Նախատեսվեց նաև, որ ԱԳ նախարարները և Հանձնաժողովի անդամները հանդիպումներ իրականացնեն տարեկան առնվազն 4 անգամ՝ ԵՔՀ շրջանակներում⁶³, իսկ Հանձնաժողովը լիովին մասնակցի Քաղաքական համագործակցության ընթացակարգերին⁶⁴: Ընդհանուր դիրքորոշումների արագ ընդունման և համատեղ գործողությունների իրագործման նպատակով կողմերը, հնարավորության սահմաններում, պարտավորություն ստանձնեցին ձեռնպահ մնալ կոնսենսուսի ձևավորումից և այն համատեղ գործողություններից, որոնք դրանք կարող են առաջացնել⁶⁵: Ուշագրավ է նաև, փոքր ինչ

⁵⁵ St' u Christopher Hill & Karen E. Smith. նշվ. աշխ., էջ 115; St' u նաև՝ https://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc/publishable_en.pdf (26.04.2018 թ., ժամը 13: 45):

⁵⁶ St' u Solemn Declaration on European Union by the European Council (The Stuttgart Declaration), Stuttgart, 19 June 1983:

⁵⁷ St' u Daniel T. Murphy, նշվ. աշխ., էջ 338:

⁵⁸ ԵՄ բառակապակցությունը օգտագործվում է Հռչակագրի նախաբանում և տեքստում՝ ընդգծելով անդամ պետությունների ցանկությունը երկրների միջև առկա հարաբերությունների ողջ համալիրը վերածելու Եվրոպական Միության:

⁵⁹ Օրինակ՝ «Տասնյակի և երրորդ երկրների առաքելությունների միջև վարչական և դիվանագիտական հարցերում առավել սերտ համագործակցություն» և այլ: St' u Solemn Declaration հոդված 3.2:

⁶⁰ «Եվրոպական Միությունը ձգտում է Եվրոպական գործունեության ոլորտների խորացմանը և ընդլայնմանը, որպեսզի նրանք միահամուռ կերպով ընդգրկեն, թեև տարբեր իրավական հիմքերով, անդամ պետությունների փոխհարաբերությունների աճող մասնաբաժինը և նրանց արտաքին հարաբերությունները»: St' u Solemn Declaration հոդված 4.2:

⁶¹ St' u Panos Koutrakos նշվ. աշխ., էջ 12:

⁶² «Եվրոպական համագործակցությունը արտաքին քաղաքականության ոլորտում պետք է իրականացվի հետևյալ դրույթներին համապատասխան՝ Բարձր պայմանավորվող կողմերը, հանդիսանալով Եվրոպական Ընկերակցությունների անդամներ պետք է ջանքեր գործադրեն Եվրոպական արտաքին քաղաքականության ձևավորման և իրականացման համար»: St' u The Single European Act, Title III Article 30, point 1:

⁶³ St' u The Single European Act, Title III Article 30, point 3 (a):

⁶⁴ St' u The Single European Act, Title III Article 30, point 3 (b):

⁶⁵ St' u The Single European Act, Title III, Article 30, point 3 (c); St' u նաև՝ John J. Kavanagh, Attempting to Run Before Learning to Walk: Problems of the EU's Common Foreign and

ավելի ուշ ընդունված որոշումը ԵՔՀ և Եվրոպական Պառլամենտի փոխհամագործակցության վերաբերությամբ, որը նախատեսում էր նախագահությանը՝ ԵՔՀ կոնստիտուցիոնալ քննարկվող արտաքին քաղաքականության թեմաների վերաբերյալ պարբերաբար տեղեկացնել⁶⁶ և տարեկան մեկ անգամ ԵՔՀ առաջընթացի վերաբերյալ ուղարկել գրավոր հաղորդագրություն Եվրոպական պառլամենտին, ինչպես նաև նախարարական մակարդակով մասնակցել Եվրոպական պառլամենտի ընդհանուր քննարկումներին՝ արտաքին քաղաքականության վերաբերյալ⁶⁷:

Այսպիսով՝ ԵՄ արտաքին քաղաքականությունը խրախուսում էր ԵՄ անդամ պետությունների միջև տեղեկատվության փոխանակումը՝ ձևավորելով ընդհանուր հասկացություններ և դրանց հիման վրա ստեղծելով հատուկ արտաքին քաղաքականության գործիքակազմ՝ յուրահատուկ սեփական հարթակ՝ coordination reflex, acquis politique, COREU, coutumier, receuil, domaines reserves և այլն⁶⁸:

Վերոգրյալից կարելի է եզրահանգել, որ արտաքին հարաբերություններում համատեղ գործողություններ ձեռնարկելու, պարբերաբար հանդիպում խորհրդակցություններ անցկացնելու, կառավարությունների մակարդակով դիրքորոշումների համաձայնեցման միտված քայլերն գործուն մեխանիզմ հանդիսացան՝ միասնական ԵՄ քաղաքականության մշակելու ճանապարհին: Այս փուլում խոսքը գնում է ԵՄ շրջանակներում քաղաքականության համակարգման (ոչ թե և ոչ միայն քաղաքականության արդյունավետության և միասնականացման) մասին:

Համընդհանուր արժեքների հիման վրա ինտեգրման ուղղված քայլերը՝ ստեղծեցին նոր կոլեկտիվ ինքնություն արտաքին քաղաքականության հարցերում՝ դրսևորելով միասնականություն դիվանագիտական լեզվի, մոտեցումների, հասկացությունների, ինստի-

տուցիոնալ ընթացակարգերի, կոլեկտիվ գործողությունների միջոցով: Այս ինքնության կրողները պատրաստակամ դարձան ստանդանդի սեփական պարտականությունները և կրելու պատասխանատվություն ընդհանուր՝ ԵՄ ընտանիքի շրջանակներում:

Կարելի է վիճարկել հանգամանքը, որ ունենալով ուրույն ազգային յուրահատկություն, ինստիտուցիոնալ կառուցակարգեր, ինքնիշխանության գիտակցում՝ անդամ պետությունները չցանկացան և չդրսևորեցին բավարար վճռականություն՝ ավելի վաղ համախմբվելու այս միասնական ընտանիքում: Բայց անհրաժեշտ է արձանագրել, որ տիրող բարդ աշխարհաքաղաքական իրավիճակում⁶⁹ հաշվի առնելով թվարկած մարտահրավերները՝ կատարված այս առաջին փոքր, շարունակական քայլերը բերեցին Միասնական Եվրոպայի Կայացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. European Union Law / Alina Kaczorowska. (Published 2008 by Routledge-Cavendish), 950 էջ:
2. Daniel T. Murphy, European Political Cooperation After the Single European Act: The Future of Foreign Affairs in the European Communities, (12 B.C. Int'l & Comp. L. Rev.335 -Vol. XII, No.2, 1989) էջեր 335-355:
3. From Common Market to European Union: Creating a New Model State? / Peter Moloney (Boston, 2014), 377 էջ:
4. Panos Koutrakos Trade, Foreign Policy and Defence in EU Constitutional Law (Hart publishing Oxford and Portland 2001), 245 էջ:
5. Elizabeth Duquete, "The European Union's Common Foreign and Security Policy: Emerging from the U.S. Shadow," (7 U. C. Davis J. Int'l L. & Pol'y 2001), էջեր 169-196:
6. R. Bernardt Encyclopedia of Public International Law (North Holland, Amsterdam, 1983, Vol.6), էջ 199:
7. A Chronology of European Security and Defence 1945-2005 Julian Lindley-French, Katja Flückiger (Geneva, May 2005) 284 էջ:
8. Michael E. Smith / Institutionalization, Policy Adaptation and European Foreign Policy Cooperation (SAGE and ECPR- Publications 2004, Vol. 10(1)), էջեր 95-136: European foreign

Security Policy, (20 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. (1997)), էջ 356: Հանձնաժողովը «լիոփին ընդգրկված էր» և հանդես էր գալիս ինչպես «13-րդ մասնակից» ԵՔՀ որոշումների կայացման ընթացակարգերին, որոնք կայացվում էին կոնսենսուսով:

⁶⁶ St' u Document 2/16 Decision of the Foreign Ministers, Meeting in the Framework of European Political Co-operation, 28 February 1986, Title I, Article 1.

⁶⁷ St' u նույն տեղում՝ Title I, Article 3.

⁶⁸ St' u Michael E. Smith նշվ. աշխ., էջ 109:

⁶⁹ Այստեղ հեղինակը նկատի ունի Եվրոպայի վերականգնումը 2-րդ համաշխարհային պատերազմի ջախջախիչ արհավիրքներից, ձևավորվող երկրներ աշխարհակարգը (ՆԱՏՕ - Վարշավյան Պակտի երկրներ) Սառը պատերազմի ժամանակ և այլն:

- policy: key documents / [edited by] Christopher Hill & Karen E. Smith. (Routledge, 2000), 477 էջ.
9. John J. Kavanagh, Attempting to Run Before Learning to Walk: Problems of the EU's Common Foreign and Security Policy, (20 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. (1997)), էջեր 353-367.
  10. Արման Սարգսյան, Տերիկա Միլիթարյան / Եվրոպական միության իրավունք ուսումնական նյութերի ժողովածու. (U-259 – Երևան), 244 էջ:
  11. Bulletin of the European Communities. (Vol. 3, No. 11, November 1970), 150 էջ:
  12. Bulletin of the European Communities. September 1973, No 9. (Luxembourg: Office for official publications of the European Communities).
  13. Document 2/3 Statement of the Conference of the Heads of State and Government of the Member States of the European Union, Paris, 21 October 1972:
  14. Document 2/15 The Single European Act, Luxembourg, 17 February 1986, and The Hague, 28 February 1986.
  15. Second Report of the Foreign Ministers to the Heads of State and Government of the Member States of the European Community (The Copenhagen Report), Copenhagen, 23 July 1973.
  16. First Report of the Foreign Ministers to the Heads of State and Government of the Member States of the European Community (The Davignon or Luxembourg Report), Luxembourg, 27 October 1970.
  17. Report Issued by the Foreign Ministers of the Ten on European Political Co-operation (The London Report), London, 13 October 1981.
  18. Solemn Declaration on European Union by the European Council (The Stuttgart Declaration), Stuttgart, 19 June 1983.
  19. Document 2/16 Decision of the Foreign Ministers, Meeting in the Framework of European Political Co-operation, 28 February 1986.
  20. Case: Raymond Crotty Plaintiff v. An Taoiseach and Others, Defendants [1986 No. 12036P].
  21. http://www.internationaldemocracywatch.org/attachments/296_The%20Messina%20Declaration%201955.pdf (16.04.2018 թ., ժամը 12: 20);
  22. https://www.cvce.eu/en/obj/treaty_establishing_the_european_atomic_energy_community_rome_25_march_1957-en-a3390764-3e75-421b-9c85-f52de5a14c2f.html;
  23. https://www.cvce.eu/en/obj/treaty_establishing_the_ee_c_convention_on_certain_institutions_common_to_the_european_communities_rome_25_march_1957-en-903872ca-002c-4ba4-b845-c25bbcb0f60f.html (16.04.2018 թ., ժամը 12: 30) ;
  24. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11965F&qid=15238_82386924&from=EN (16.04.2018 թ., ժամը 16: 45) ;
  25. <https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/7847215b-b917-472d-beb1-a266c1a49f03> (16.04.2018 թ., ժամը 18: 33) ;
  26. https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/93a76f6b-b740-40f0-8b30-2c7c25fa625d/publishable_en.pdf (16.04.2018 թ., ժամը 17: 33) ;
  27. http://www.europarl.europa.eu/facts_2004/1_1_2_en.htm (16.04.2018 թ., ժամը 17: 33);
  28. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:xy0027&from=EN> (16.04.2018 թ., ժամը 18: 07) ;
  29. <https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/23bbb26c-a69c-40f1-954c-6b3cb1392b4d> (16.04.2018 թ., ժամը 18: 17)
  30. <http://aei.pitt.edu/64720/1/BUL224.pdf> (18.04.2018 թ., ժամը 17: 20) ;
  31. <http://aei.pitt.edu/45409/1/European.Political.Cooperation.pdf> (29.04.2018 թ., ժամը 10: 20)
  32. https://www.cvce.eu/en/obj/second_report_on_european_political_cooperation_in_foreign_policy_matters_copenhagen_23_july_1973-en-8b935ae1-0a38-42d4-a97e-088c63d54b6f.html (20.04.2018 թ., ժամը 17: 30) ;
  33. https://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc/publishable_en.pdf (26.04.2018 թ., ժամը 13: 45) :